

**Νεοπαγείς κανόνες ελέγχου
Των μέσων κοινωνικής δικτύωσης.
Ένα φαινόμενο ρυθμιστικής παρέμβασης
της Κοινωνίας των Πολιτών στο πλαίσιο της Παγκοσμιοποίησης***

**Προκόπιος Παυλόπουλος
τέως Πρόεδρος της Δημοκρατίας,
Επίτιμος Καθηγητής της Νομικής Σχολής
του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών**

Πρόλογος

Για αρκετές δεκαετίες -και με αφετηρία τα χρόνια μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο- η Παγκοσμιοποίηση αποτελούσε αντικείμενο μελέτης και ανάλυσης σχεδόν αποκλειστικώς στο οικονομικό πεδίο. Και σε πολύ γενικές, βεβαίως, γραμμές αυτή η Παγκοσμιοποίηση μπορεί να περιγραφεί ως η λόγω της φύσης του καπιταλιστικού οικονομικού συστήματος, σε συνδυασμό με την σύγχρονη εξέλιξη της Τεχνολογίας, εντεινόμενη οικονομική αλληλεξάρτηση και αλληλεπίδραση, σε παγκόσμια κλίμακα, Κρατών και των κοινωνιών τους, μέσω του ραγδαίως αυξανόμενου όγκου -και της αντίστοιχης διεύρυνσης της πολυμορφίας- των διεθνών συναλλαγών με αντικείμενο αγαθά και υπηρεσίες, κατ' εξοχήν δε με αντικείμενο την ελεύθερη ροή κεφαλαίων διεθνώς.

A. Σήμερα όμως η Παγκοσμιοποίηση σηματοδοτεί, πλέον, ένα πολύ περισσότερο εκτεταμένο και εξαιρετικά περίπλοκο σύμπλεγμα σχέσεων και φαινομένων, που αφορά, ουσιαστικώς, το σύνολο της κοινωνικής ζωής. Και σε αυτό έχει συμβάλει, με καθοριστικό τρόπο, η μετά την εποχή των Βιομηχανικών Επαναστάσεων «έκρηξη» της Τεχνολογικής Επανάστασης, οι επιπτώσεις της οποίας, κατά γενική ομολογία, γίνονται

* Δημοσιεύθηκε στην Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου, τ. Ιανουάριος-Φεβρουάριος 2021, εκδ. Σάκκουλα, σελ. 9 επ.

αισθητές επίσης στο σύνολο της κοινωνικής ζωής. Μια από τις πιο χαρακτηριστικές πτυχές της σύγχρονης Παγκοσμιοποίησης υπό την κατά τ' ανωτέρω, διευρυμένη, εκδοχή της είναι και εκείνη, η οποία σχετίζεται με την πολυπρισματική δράση των Μέσων Κοινωνικής Δικτύωσης (*Social Media*). Διότι αποτελεί γεγονός αδιαμφισβήτητο ότι τα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης, με πανίσχυρο «εφαλτήριο» το Διαδίκτυο, έχουν αποβεί απείρως ισχυρότερα των κλασικών Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης, ως προς την διάδοση της πληροφορίας και την ανταλλαγή ειδήσεων και απόψεων σε όλα, ανεξαιρέτως, τα κοινωνικά στρώματα, ανεξαρτήτως ηλικίας ή οικονομικής δύναμης. Προς αυτή την κατεύθυνση εντυπωσιακή είναι η συμβολή και της ταχύτητας της διάδοσης της πληροφορίας και της είδησης, ασυγκρίτως μεγαλύτερης εκείνης που παρατηρείται στο πεδίο των κλασικών Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης.

B. Όπως είναι ευνόητο, σύμφωνα με τα προαναφερόμενα χαρακτηριστικά τους τα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης αποτελούν, μεταξύ άλλων, και ένα από τα πιο αποτελεσματικά μέσα που διαθέτει καθένας -και πάλι ανεξαρτήτως ηλικίας και οικονομικής δύναμης- για την άσκηση και του θεμελιώδους δικαιώματος Ελευθερίας της Έκφρασης, υπό την ευρύτατη έννοιά του και τον συνδυασμό του με άλλα συναφή δικαιώματα, στο γενικότερο πλαίσιο του σεβασμού και της προστασίας της αξίας του Ανθρώπου και της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητάς του. Άσκηση που, όπως είναι εξίσου ευνόητο, δεν γνωρίζει σύνορα και μπορεί να διατρέξει τον Πλανήτη, από την μίαν άκρη του στην άλλη. Ως προς τούτο, εμβληματικό ρόλο διαδραματίζουν οι μεγάλες σύγχρονες «πλατφόρμες» Μέσων Κοινωνικής Δικτύωσης παγκόσμιας εμβέλειας, με άκρως αντιπροσωπευτικό παράδειγμα το *Facebook*. Η ειδική αναφορά στο *Facebook*, για τις ανάγκες αυτής της ανάλυσης, δικαιολογείται ιδίως από τα εξής: Όσο τα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης εξελίσσονται και αποκτούν αδιανόητες, ως πριν λίγα χρόνια, δυνατότητες σε ό,τι αφορά και την άσκηση του δικαιώματος Ελευθερίας της Έκφρασης, υπό την προμνημονευόμενη διευκρίνιση του

περιεχομένου του, άλλο τόσο εντείνεται ο σκεπτικισμός ως προς τα όρια τα οποία πρέπει να τεθούν, προκειμένου ν' αποφεύγονται οι επώδυνες επιπτώσεις της, υπό την ευρεία του όρου έννοια, καταχρηστικής άσκησης του. Και το *Facebook* φαίνεται να είναι η πρώτη μεγάλη «πλατφόρμα» Μέσων Κοινωνικής Δικτύωσης, η οποία κινείται ήδη προς μια τέτοια κατεύθυνση, ιδρύοντας ένα είδος «Εποπτικού Συμβουλίου», το «*Oversight Board*», με στόχο την κατά το δυνατόν αποφυγή κραυγαλέων φαινομένων καταχρηστικής άσκησης του υπό τις ανωτέρω διαστάσεις δικαιώματος Ελευθερίας της Έκφρασης, μέσω της χρήσης της «πλατφόρμας» του. Στην ανάδειξη ορισμένων, πραγματικά καινοφανών, πτυχών αυτής της ρυθμιστικής παρέμβασης του «Εποπτικού Συμβουλίου» του *Facebook* είναι αφιερωμένες οι σκέψεις που ακολουθούν.

I. Η κατοχύρωση και ρύθμιση του δικαιώματος Ελευθερίας της Έκφρασης σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο.

Θεμελιώδες δικαίωμα, συνδεδεμένο αρρήκτως με την φύση και την λειτουργία της Φιλελεύθερης Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας, εξαιτίας της σημασίας του για την υπεράσπιση της αξίας του Ανθρώπου και της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητάς του, η Ελευθερία της Έκφρασης κατοχυρώθηκε, και μάλιστα πολύ ενωρίς, σε όλα, ανεξαιρέτως, τα Συντάγματα που υιοθέτησαν αυτό το σύστημα πολιτειακής και πολιτικής οργάνωσης, φυσικά με ορισμένους περιορισμούς για την αποφυγή της καταχρηστικής άσκησης του. Για παράδειγμα, το δικαίωμα Ελευθερίας της Έκφρασης κατοχυρώθηκε, με ιδιαίτερη έμφαση αν ληφθούν υπόψη τα δεδομένα της εποχής, στην Ελλάδα ήδη με τον «*Νόμο της Επιδάουρου*», το 1823 (παρ. η'), κυρίως δε με τις διατάξεις του άρθρου 26 του «*Πολιτικού Συντάγματος της Ελλάδος*», το 1827. Και εδώ, βεβαίως, θεσπίστηκαν εγγυήσεις για την αποφυγή της καταχρηστικής άσκησης του δικαιώματος τούτου.

A. Οι υπερεθνικές κανονιστικές διαστάσεις του δικαιώματος Ελευθερίας της Έκφρασης.

Οι επιπτώσεις της Παγκοσμιοποίησης, μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο όπως διευκρινίσθηκε, σε συνδυασμό με την πρακτική αρκετών καθεστώτων να παραβιάζουν ευθέως τις αρχές της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας και των εξ αυτής απορρεόντων δικαιωμάτων, κατέστησαν εμφανή την ανάγκη κατοχύρωσης και του δικαιώματος Ελευθερίας της Έκφρασης πέραν των εθνικών έννομων τάξεων -και των αντίστοιχων συνταγματικών εγγυήσεων- σε διεθνή και ευρωπαϊκή κλίμακα, προκειμένου να υπάρξουν τ' απαραίτητα εκέγγυα αποτελεσματικής άσκησης του. Ταυτοχρόνως, όμως, οι εν προκειμένω διεθνείς κανονιστικές ρυθμίσεις συμπεριέλαβαν, όπως ήταν αναμενόμενο για την υπεράσπιση του πυρήνα του Κράτους Δικαίου, και διατάξεις για την αποφυγή της καταχρηστικής άσκησης του δικαιώματος Ελευθερίας της Έκφρασης, ιδίως σε ό,τι αφορά αφενός την αποτροπή άσκησης του στην πράξη εις βάρος πλειάδας, εξίσου θεσμικώς κατοχυρωμένων, δικαιωμάτων τρίτων. Και, αφετέρου, την κανονιστική ρυθμιστική του «*συνύπαρξη*» και «*συνλειτουργία*» με τα λοιπά δικαιώματα, που αφορούν κυρίως τον σεβασμό και την προστασία της αξίας του Ανθρώπου και της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητάς του καθώς και το καθεστώς προστασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα.

1. Οι ρυθμίσεις του Διεθνούς Δικαίου.

Διατάξεις, οι οποίες κατοχυρώνουν αλλά και οριοθετούν το δικαίωμα Ελευθερίας της Έκφρασης εμπεριέχουν, μεταξύ άλλων:

- α)** Η Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου του ΟΗΕ. Συγκεκριμένα, κατά τις διατάξεις του άρθρου 19: *«Κάθε άτομο έχει το δικαίωμα της ελευθερίας της γνώμης και της έκφρασης. Το δικαίωμα αυτό περιλαμβάνει το να εκφράζει τις απόψεις του χωρίς να υφίσταται δυσμενείς συνέπειες καθώς και το να αναζητά, να παίρνει και να διαδίδει πληροφορίες και ιδέες, με οποιοδήποτε μέσο έκφρασης και οπουδήποτε στον κόσμο».* Περαιτέρω δε φραγμούς για την περίπτωση καταχρηστικής

άσκησης και του εν λόγω δικαιώματος θεσπίζουν οι γενικές διατάξεις του άρθρου 30: *«Καμιά διάταξη της παρούσας Διακήρυξης δεν μπορεί να ερμηνευτεί ότι παρέχει σε ένα κράτος, σε μια ομάδα ή σε ένα άτομο οποιοδήποτε δικαίωμα να επιδίδεται σε ενέργειες ή να εκτελεί πράξεις που αποβλέπουν στην άρνηση των δικαιωμάτων και των ελευθεριών που εξαγγέλλονται σε αυτήν».*

β) Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Για την ακρίβεια, οι διατάξεις του άρθρου 10 περί Ελευθερίας της Έκφρασης ορίζουν: *«1. Παν πρόσωπον έχει δικαίωμα εις την ελευθερίαν εκφράσεως. Το δικαίωμα τούτο περιλαμβάνει την ελευθερίαν γνώμης ως και την ελευθερίαν λήψεως ή μεταδόσεως πληροφοριών ή ιδεών, άνευ επεμβάσεως δημοσίων αρχών και ασχέτως συνόρων. Το παρόν άρθρον δεν κωλύει τα Κράτη από του να υποβάλωσι τας επιχειρήσεις ραδιοφωνίας, κινηματογράφου ή τηλεοράσεως εις κανονισμούς εκδόσεως αδειών λειτουργίας. 2. Η άσκησης των ελευθεριών τούτων, συνεπαγομένων καθήκοντα και ευθύνας δύναται να υπαχθή εις ωρισμένας διατυπώσεις, όρους, περιορισμούς ή κυρώσεις, προβλεπομένους υπό του νόμου και αποτελούντας αναγκαία μέτρα εν δημοκρατική κοινωνία δια την εθνικήν ασφάλειαν, την εδαφικήν ακεραιότητα ή δημοσίαν ασφάλειαν, την προάσπισιν της τάξεως και πρόληψιν του εγκλήματος, την προστασίαν της υγείας ή της ηθικής, την προστασίαν της υπολήψεως ή των δικαιωμάτων των τρίτων, την παρεμπόδισιν της κοινολογήσεως εμπιστευτικών πληροφοριών ή την διασφάλισιν του κύρους και αμεροληψίας της δικαστικής εξουσίας». Όπως και στην περίπτωση της Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου του ΟΗΕ, έτσι και στην περίπτωση της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου την απαγόρευση της καταχρηστικής άσκησης και του δικαιώματος Ελευθερίας της Έκφρασης θεσμοθετούν οι γενικές διατάξεις του άρθρου 17,*

σύμφωνα με τις οποίες: «Ουδεμία διάταξις της παρούσης Συμβάσεως δύναται να ερμηνευθή ως επαγομένη δι' έν Κράτος, μίαν ομάδα ή έν άτομον οιαδήποτε δικαίωμα όπως επιδοθή εις δραστηριότητα ή εκτέλεση πράξεις σκοπούσας εις την καταστροφήν των δικαιωμάτων ή ελευθεριών, των αναγνωρισθέντων εν τη παρούση Συμβάσει, ή εις περιορισμούς των δικαιωμάτων και ελευθεριών τούτων μεγαλυτέρων των προβλεπομένων εν τη ρηθείση Συμβάσει».

2. Οι ρυθμίσεις του Ευρωπαϊκού Δικαίου.

Την Ελευθερία της Έκφρασης και της Πληροφόρησης, στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης Τάξης, καθιερώνουν οι διατάξεις του άρθρου 11 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, σύμφωνα με τις οποίες: «1. Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στην ελευθερία έκφρασης. Το δικαίωμα αυτό περιλαμβάνει την ελευθερία γνώμης και την ελευθερία λήψης ή μετάδοσης πληροφοριών ή ιδεών, χωρίς την ανάμειξη δημοσίων αρχών και αδιακρίτως συνόρων. 2. Η ελευθερία των μέσων μαζικής ενημέρωσης και η πολυφωνία τους είναι σεβαστές». Την δε απαγόρευση καταχρηστικής άσκησης και του δικαιώματος Ελευθερίας της Έκφρασης και Πληροφόρησης κατοχυρώνουν οι γενικές διατάξεις του άρθρου 54, σύμφωνα με τις οποίες: «Καμία από τις διατάξεις του παρόντος Χάρτη δεν πρέπει να ερμηνεύεται ως συνεπαγόμενη δικαίωμα επίδοσης σε δραστηριότητα ή εκτέλεσης πράξης που αποσκοπούν στην κατάλυση των δικαιωμάτων ή ελευθεριών που αναγνωρίζονται στον παρόντα Χάρτη ή σε περιορισμούς των δικαιωμάτων και ελευθεριών ευρύτερους από τους προβλεπόμενους σε αυτόν».

Β. Ένα ανεπαρκές θεσμικό πλαίσιο άσκησης του δικαιώματος Ελευθερίας της Έκφρασης στην εποχή της Τεχνολογικής Επανάστασης.

Ακόμη και η απλή επισκόπηση του τρόπου εφαρμογής των προμνημονευόμενων διατάξεων του Διεθνούς και του Ευρωπαϊκού Δικαίου στην εποχή της Τεχνολογικής Επανάστασης, όπως αυτή «*ανοίγεται*» μπροστά μας μέσ' από την «*σύζευξη*» της Πληροφορικής και της Τεχνητής Νοημοσύνης, αρκεί για να καταδείξει την εξής, διόλου ευσιώνη, πραγματικότητα: Το κατά τ' ανωτέρω διεθνές και ευρωπαϊκό κανονιστικό πλαίσιο και το αντίστοιχο κανονιστικό κεκτημένο, ιδίως υπό τα δεδομένα λειτουργίας του Διαδικτύου, εμφανίζεται πια ανεπαρκές για να εγγυηθεί τόσο την αποτελεσματική άσκηση του δικαιώματος Ελευθερίας της Έκφρασης -σε συνδυασμό με τα συναφή προς αυτό δικαιώματα, όπως επεξηγήθηκε προηγουμένως- όσο και, *e contrario*, τον κατάλληλο έλεγχο της μη καταχρηστικής άσκησής του από τους φορείς του, εις βάρος των κάθε είδους δικαιωμάτων τρίτων.

1. Η «*αγωνία*» του Νομοθέτη να παρακολουθήσει, «*εκ του συνεγγυς*», την εξέλιξη της Τεχνολογίας.

Πριν απ' όλα, είναι ανάγκη ν' αναδειχθεί το ακόλουθο, γενικότερο, φαινόμενο της σύγχρονης κανονιστικής «*μειονεξίας*» της, *lato sensu*, νομοθετικής «*παραγωγής*», λόγω της ταχύτατης μεταβολής των συντεταγμένων της προς ρύθμιση κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας, κατ' εξοχήν εξαιτίας της ραγδαίας τεχνολογικής εξέλιξης. Ειδικότερα ο Νομοθέτης, σ' εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο, αντιμετωπίζει ένα είδος αντικειμενικής αδυναμίας να θεσπίσει επαρκείς -με την έννοια των *leges perfectae*, από πλευράς κανονιστικής επάρκειας- κανόνες δικαίου για την θεσμική πλαισίωση της προς ρύθμιση κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας. Και τούτο ιδίως διότι όταν ο Κανόνας Δικαίου αρχίζει να ισχύει, ως κανονιστικό «*εποικοδόμημα*», η κοινωνικοοικονομική υποδομή έχει αλλάξει ριζικώς. Πολλές φορές δε σε τέτοιο βαθμό, ώστε ο Κανόνας Δικαίου να πάσχει, εξ υπαρχής, από ένα σύνδρομο καταλυτικής, επίκτητης, κανονιστικής σχετικότητας.

α) Υπ' αυτό το πρίσμα οι προμνημονευόμενες διατάξεις του Διεθνούς και του Ευρωπαϊκού Δικαίου, αναφορικά με την κατοχύρωση των εγγυήσεων άσκησης του δικαιώματος Ελευθερίας της Έκφρασης, προφανώς και δεν είναι επαρκείς κανονιστικώς στην εποχή του Διαδικτύου και των μεγάλων «πλατφορμών» Μέσων Κοινωνικής Δικτύωσης. Πολλώ μάλλον όταν, κατά τον χρόνο θέσπισής τους, αυτή η πτυχή της Τεχνολογικής Επανάστασης δεν ήταν πλήρως ορατή, ούτε καν προβλέψιμη στις γενικές της γραμμές. Η παρατήρηση δε αυτή αφορά ακόμη και τις πιο πρόσφατες «υπερεθνικές» ρυθμίσεις εν προκειμένω, δηλαδή τις προμνημονευόμενες διατάξεις του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Πρέπει επιπροσθέτως να επισημανθεί, εκ νέου, ότι η μη επάρκεια των ως άνω διατάξεων είναι, δυστυχώς, γενικευμένη, διότι εκτείνεται από την ανεπαρκή εγγύηση της αποτελεσματικής άσκησης του δικαιώματος Ελευθερίας της Έκφρασης ως και την ανεπαρκή κατοχύρωση της μη καταχρηστικής άσκησης του, από τον εκάστοτε φορέα του, εις βάρος τρίτων.

β) Την ανάγκη κάλυψης αυτού του νομοθετικού «κενού» πλήρους ρύθμισης του δικαιώματος Ελευθερίας της Έκφρασης, στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης Τάξης, πιστοποιούν και οι πρόσφατες πρωτοβουλίες της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για το συγκεκριμένο ζήτημα. Και τούτο διότι, όπως είναι γνωστό, βρίσκονται, ήδη, σε προχωρημένο στάδιο διαβούλευσης - σύμφωνα με τις διατάξεις του Κανονισμού 2018/1725- οι εργασίες θεσμοθέτησης από τη μια πλευρά της «*Digital Services Act*» και, από την άλλη πλευρά, της «*Digital Markets Act*».

β1) Πρόκειται για νομοθετικές πρωτοβουλίες ρύθμισης του τρόπου λειτουργίας μεγάλων «πλατφορμών» πληροφοριών, οι οποίες δραστηριοποιούνται και εντός Ευρωπαϊκής Ένωσης, για την προστασία των «καταναλωτών» τους είτε στον εμπορικό

χώρο, π.χ. Amazon, Apple, Google, είτε στον χώρο των Μέσων Κοινωνικής Δικτύωσης, όπως είναι π.χ. το Facebook. Είναι δε ανάγκη να σημειωθεί ότι αυτές οι νομοθετικές πρωτοβουλίες επιχειρούν να θέσουν κανόνες όχι μόνο για την *stricto sensu* λειτουργία τέτοιων «πλατφορμών», αλλά και για τον εν γένει έλεγχό τους, ως προς την εκ μέρους τους εφαρμογή των ρυθμίσεων, οι οποίες θα προκύψουν, ως *jus cogens*, μέσω *leges perfectae*.

β2) Δίχως να υποτιμά κανείς αυτές τις νομοθετικές πρωτοβουλίες εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης, δεν είναι επιτρεπτό να υποτιμάται το γεγονός ότι οι καθυστερήσεις, οι οποίες παρατηρούνται για την ολοκλήρωσή τους, εγκυμονούν τον κίνδυνο -που εκτέθηκε, ακροθιγώς, προηγουμένως- σημαντικής αποδυνάμωσής τους στην πράξη, όχι μόνο λόγω της, ούτως ή άλλως δεδομένης, «εγγενούς» ρυθμιστικής σχετικότητας των οικείων κανόνων δικαίου σε τέτοιας μορφής πεδία της κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας. Αλλά και λόγω της πρόσθετης, «επίκτητης», ρυθμιστικής τους σχετικότητας, η οποία μπορεί να εμφανισθεί εξαιτίας του ότι κατά την μελλοντική έναρξη της ισχύος τους τα τεχνολογικά δεδομένα ίσως να έχουν αλλάξει σε τέτοιο βαθμό, ώστε οι αντίστοιχες νομοθετικές παρεμβάσεις να έχουν ήδη καταστεί, ως ένα βαθμό, «παρωχημένες» σε ό,τι αφορά την αναγκαία ρυθμιστική τους αποτελεσματικότητα.

2. Η δυσλειτουργία των κυρωτικών μηχανισμών.

Τις κανονιστικές «αρρυθμίες» -κατ' επιεική, βεβαίως, έκφραση- όπως επισημάνθηκαν προηγουμένως, των κείμενων διατάξεων του Διεθνούς και του Ευρωπαϊκού Δικαίου και ως προς τον έλεγχο του τρόπου λειτουργίας καθώς και ως προς την εν γένει εποπτεία της *lege artis* παρέμβασης των μεγάλων «πλατφορμών» Μέσων Κοινωνικής Δικτύωσης, εντείνει η δυσλειτουργία των κυρωτικών

μηχανισμών, που έχουν θεσμοθετηθεί για την ερμηνεία και εφαρμογή των κατά τ' ανωτέρω διατάξεων ως *leges perfectae*.

α) Κατά πρώτο λόγο πρέπει ν' αναδειχθεί το μεγάλο κενό, το οποίο υφίσταται στο πλαίσιο των ως άνω κυρωτικών μηχανισμών λόγω της έλλειψης, σε συγκεκριμένες περιπτώσεις, κυρωτικών μηχανισμών με ουσιαστική δικαιοδοτική αρμοδιότητα, δηλαδή δικαστικών κυρωτικών μηχανισμών. Ένα τέτοιο, διόλου ευκαταφρόνητο, κενό παρατηρείται στο πεδίο των ρυθμίσεων της Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου του ΟΗΕ. Γεγονός το οποίο καθιστά εμφανώς προβληματική την κανονιστική επάρκεια των διατάξεων των άρθρων 19 και 30 της Διακήρυξης αυτής και στο πεδίο εποπτείας της λειτουργίας και δραστηριοποίησης των εξαιρετικά ισχυρών, από πλευράς επιρροής παγκοσμίως, Μέσων Κοινωνικής Δικτύωσης, έτσι ώστε το δικαίωμα Ελευθερίας της Έκφρασης να γίνεται πλήρως σεβαστό, υφ' όλες του τις επόψεις.

β) Αλλά και όπου υπάρχουν κυρωτικοί μηχανισμοί αμιγώς δικαστικής φύσης, όπως συμβαίνει π.χ. στον χώρο της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης - με το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης αντιστοίχως- η ρυθμιστική ανεπάρκεια των κείμενων διατάξεων φέρνει τον Δικαστή σ' εξαιρετικά δυσχερή θέση, ως προς την αποτελεσματική εποπτεία της λειτουργίας και δραστηριοποίησης των πανίσχυρων Μέσων Κοινωνικής Δικτύωσης, για το αν και κατά πόσο γίνεται σεβαστό, σε όλες τις σύγχρονες διαστάσεις του, το δικαίωμα Ελευθερίας της Έκφρασης, το οποίο ρυθμίζουν κανονιστικώς.

β1) Τούτο σημαίνει ότι για ν' ανταποκριθεί ο Δικαστής στις εν προκειμένω δικαιοδοτικές του υποχρεώσεις ή θα πρέπει να

συναγάγει τις κατάλληλες γενικές αρχές, μέσω των οποίων θ' αναπληρώσει τα οφθαλμοφανή κενά της κείμενης νομοθεσίας, όταν είναι όμως δεδομένο ότι ακόμη και μια τέτοια, οιονεί «δικαιοπλαστική», δικαιοδοτική παρέμβαση εκ μέρους του δεν προσιωνίζεται αποδοτική, με το ούτως ή άλλως κανονιστικώς «ισχυρό» θεσμικό «οπλοστάσιο» που ισχύει *de lege lata*. Ή θα πρέπει να κάνει ένα πιο «προβληματικό» βήμα, εκείνο της πραγματικής διάπλασης νέων κανόνων δικαίου, προσαρμοσμένων στα πραγματικά δεδομένα του τρόπου λειτουργίας και δραστηριοποίησης αυτών των Μέσων Κοινωνικής Δικτύωσης. Τούτο όμως είναι ανέφικτο, αν αναλογισθεί κανείς ότι στο πλαίσιο των Ένομων Τάξεων και του Συμβουλίου της Ευρώπης και της Ευρωπαϊκής Ένωσης δεν αναγνωρίζεται η νομολογία -ακόμη και στο ανώτατο δικαιοδοτικό επίπεδο- ως εν δυνάμει πηγή δικαίου.

β2) Οι ως άνω παρατηρήσεις παρέχουν επαρκή εξήγηση αναφορικά με το πώς και γιατί το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης εμφανίζονται διστακτικά στο να υιοθετήσουν «ρηξικέλευθες» νομολογιακές πρωτοβουλίες, για την κάλυψη ενός τόσο «κραυγαλέου» κενού της νομοθεσίας, σχετικά με μια αποτελεσματική εποπτεία της λειτουργίας και της δραστηριοποίησης των προαναφερόμενων Μέσων Κοινωνικής Δικτύωσης. Ήτοι εποπτεία, η οποία συνάδει με την ουσία της εξίσου αποτελεσματικής άσκησης του δικαιώματος Ελευθερίας της Έκφρασης, στο σύνολό του, και εκ μέρους των κάθε είδους φορέων του. Ιδίως δε της άσκησης του σε συνδυασμό και όλα εκείνα τα δικαιώματα, τα οποία έχουν θεσμοθετηθεί και ασκούνται σε «όμορα» πεδία, όπως π.χ. τα πεδία του σεβασμού και της προστασίας της αξίας του Ανθρώπου και της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητάς

του καθώς και της προστασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα.

II. Η εμφάνιση του φαινομένου νεοπαγών κανόνων αυτοελέγχου των Μέσων Κοινωνικής Δικτύωσης: Η περίπτωση του Facebook.

Η υπό τ' ανωτέρω δεδομένα προφανής έλλειψη ενός αποτελεσματικού θεσμικού πλαισίου εποπτείας της λειτουργίας και δραστηριοποίησης των «πλατφορμών» Μέσων Κοινωνικής Δικτύωσης, παγκόσμιας εμβέλειας, ναι μεν έχει συμβάλει στην, κατά γενική ομολογία, «γigάντωσή» τους, με όλα τα επακόλουθα συμπτώματα της καταλυτικής επιρροής τους, επίσης παγκοσμίως. Πλην όμως η κατά συρροήν, ιδίως τα τελευταία χρόνια, εμφάνιση συμπτωμάτων αυθαίρετης λειτουργίας τους, η οποία δεν είναι συμβατή με το δικαίωμα Ελευθερίας της Έκφρασης αλλά και άλλα συναφή δικαιώματα -με χαρακτηριστικά παραδείγματα, όπως ήδη επισημάνθηκε, δικαιώματα σχετικά με τον σεβασμό και την προστασία της αξίας του Ανθρώπου και της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητάς του καθώς και με τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα- έχει αρχίσει να φθείρει το κύρος τους και την αξιοπιστία τους. Τούτο ισχύει τόσο περισσότερο, όσο η γενικευμένη επιχείρηση «ωραιοποίησης» της εικόνας τους, στην παγκόσμια κοινή γνώμη, ως φορέων που θέτουν, ακινδύνως, την Τεχνολογία στην διάθεση του κάθε ανθρώπου, πέρα και έξω από τις οικονομικές και άλλες δυνατότητές του, δεν αποδίδει πια τ' αναμενόμενα. Το παράδειγμα του *Facebook* είναι ένα από τα πιο αντιπροσωπευτικά «δείγματα γραφής» μιας τέτοιας κρίσης στους κόλπους των μεγάλων «πλατφορμών» Μέσων Κοινωνικής Δικτύωσης.

A. Το χρονικό της δημιουργίας του «Oversight Board» ως ιδιότυπου «Εποπτικού Συμβουλίου» του Facebook.

Μπροστά σε αυτή την κατάσταση, πρώτο το *Facebook* πήρε την πρωτοβουλία διαμόρφωσης μιας σειράς κανόνων «αυτοπεριορισμού» («*self-restraint*») της λειτουργίας και της δράσης του, μέσω της δημιουργίας του «*Oversight Board*», ως «Εποπτικού Συμβουλίου»

ενδικοφανούς χαρακτήρα, ήτοι οργάνου προορισμένου ν' ασκεί, εν προκειμένω, μιας μορφής οιονεί δικαιοδοτική αρμοδιότητα. Όπως εκτίθεται αναλυτικότερα στην συνέχεια, το όλο εγχείρημα στηρίζεται στην εφαρμογή νεοπαγών κανόνων αυτοελέγχου, οι οποίοι συνιστούν μια πειραματική απομίμηση των κλασικών κανόνων οργάνωσης και λειτουργίας των παραδοσιακών δικαστικών οργάνων, που δρουν στον χώρο των εθνικών έννομων τάξεων αλλά και στον χώρο της Διεθνούς και της Ευρωπαϊκής Έννομης Τάξης. Πρόκειται όμως για μιαν απομίμηση, η οποία δεν μπορεί να προσδώσει, ούτε καθ' υποφοράν, στους αντίστοιχους κανόνες την κανονιστική ισχύ και το κανονιστικό κύρος κανόνων δικαίου που παράγονται και εφαρμόζονται, υπό όρους επαρκούς δημοκρατικής νομιμοποίησης, στο πεδίο των θεσμικών εγγυήσεων ενός πραγματικού Κράτους Δικαίου.

1. Η νομική υπόσταση του «*Oversight Board*» στο πλαίσιο της οργάνωσης και λειτουργίας του *Facebook*.

Κατά τα προλεχθέντα, το «*Oversight Board*», ως ένα είδος «*Εποπτικού Συμβουλίου*», ιδρύθηκε και συγκροτήθηκε με αποκλειστική πρωτοβουλία της «πλατφόρμας» Κοινωνικής Δικτύωσης *Facebook*, σε μια προσπάθεια δημιουργίας ενός ιδιότυπου κανονιστικού πλαισίου αυτορρύθμισής του.

α) Τον Νοέμβριο του 2018, ο δημιουργός και επικεφαλής του *Facebook* Mark Zuckerberg αποδέχθηκε μια πρόταση του Καθηγητή της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου του Harvard Noah Feldman, με στόχο την δημιουργία ενός «*εποπτικού οργάνου*», αρμόδιου για την επίβλεψη της *lege artis* λειτουργίας αυτού του Μέσου Κοινωνικής Δικτύωσης. Μετά από μια σχετικώς μακρά διεργασία, το όργανο τούτο, με την ονομασία «*Oversight Board*», ιδρύθηκε και συγκροτήθηκε το 2020, έχοντας στελεχωθεί με τα πρώτα 20 μέλη του, πρόσωπα διεθνούς νομικού -και όχι μόνο- κύρους. Άρχισε μάλιστα τις ακροάσεις του την 22^α Οκτωβρίου 2020, ύστερα από μια

περίοδο έντονων διαβουλεύσεων ως προς τους κανόνες λειτουργίας του, ως προς τον τρόπο που μπορεί να επιλαμβάνεται για ν' ασκήσει τις αρμοδιότητές του καθώς και ως προς την διαδικασία λήψης των αποφάσεών του. Επιπλέον, καθορίστηκαν οι όροι και οι προϋποθέσεις δεσμευτικότητας των αποφάσεών του έναντι του *Facebook*.

β) Ως προς την θεσμική «*φυσιογνωμία*» του, ο «*εμπνευστής*» του «*Oversight Board*» Noah Feldman το επινόησε υπό την έντονη επιρροή του δικαστικού συστήματος των ΗΠΑ. Δηλαδή ως ένα «*Ανώτατο Δικαστήριο*» του *Facebook*, με εποπτικές αρμοδιότητες αναφορικά με την λειτουργία και την δραστηριοποίηση αυτού του, παγκόσμιας εμβέλειας, Μέσου Κοινωνικής Δικτύωσης, οι οποίες «*κορυφώνονται*» δια της έκδοσης δεσμευτικών, έναντι του *Facebook*, αποφάσεων.

2. Η «δικαιοδοσία» του «*Oversight Board*».

Ως προς την ιδιομορφία της «*δικαιοδοσίας*» του «*Oversight Board*», πάντοτε υπό την επιρροή του αμερικανικού δικαστικού συστήματος, επισημαίνονται τα εξής:

α) Το «*Oversight Board*», είναι προορισμένο να λειτουργεί ως οιονει «*δικαιοδοτικό*» όργανο αυτοελέγχου της λειτουργίας και της δραστηριότητας του *Facebook*. Δηλαδή ως «*Εποπτικό Συμβούλιο*»-«*Ανώτατο Δικαστήριο*», εφαρμόζοντας «*ενδικοφανείς*» διαδικασίες και ως προς το παραδεκτό των ενώπιόν του προσφυγών -όταν δεν επιλαμβάνεται αυτεπαγγέλτως- αλλά και ως προς τις «*διασκέψεις*» του και τον τρόπο λήψης των αποφάσεών του. Αποφάσεων δεσμευτικών για το *Facebook* -βεβαίως υπό τον όρο ότι δεν παραβιάζεται έτσι η κατά περίπτωση κείμενη εθνική ή διεθνής νομοθεσία, σχετικά με τις δραστηριότητες του *Facebook in concreto*- οι οποίες προφανώς, λόγω της επιρροής του δικαστικού συστήματος των ΗΠΑ κατά τ' ανωτέρω, είναι σε θέση να δημιουργήσουν το ανάλογο

«προηγούμενο» («precedent») στο πλαίσιο της μελλοντικής «νομολογίας» του «*Oversight Board*».

β) Ως οιονεί «δικαιοδοτική» ρυθμιστική αρχή αυτοπεριορισμού και αυτοελέγχου του *Facebook*, υπό τις προμνημονευόμενες προϋποθέσεις, το «*Oversight Board*» «εξοπλίζεται» με την αρμοδιότητα έκδοσης ποικίλων αποφάσεων, η εμβέλεια των οποίων εκτείνεται από την αποτελεσματική άσκηση του δικαιώματος Ελευθερίας της Έκφρασης ως την εν γένει ασφάλεια στο Διαδίκτυο. Μεταξύ των αποφάσεων αυτών βαρύνουσα σημασία έχουν εκείνες, οι οποίες έχουν ως στόχο την ρύθμιση του περιεχομένου των μηνυμάτων στο *Facebook*, όπως επίσης και την απόρριψη, εφόσον αυτό κρίνεται αναγκαίο, μηνυμάτων αλλά και προσώπων για λόγους δημόσιου συμφέροντος.

B. Το «*Oversight Board*». Η «μετάβαση» από την παραδοσιακή νομοθετική αρμοδιότητα της Πολιτικής Κοινωνίας στην «νομοπαραγωγική» παρέμβαση της Κοινωνίας των Πολιτών.

Από τις παρατηρήσεις που προηγήθηκαν προκύπτει, οιονεί αυτονοήτως, ότι οι κανόνες, με βάση τους οποίους οργανώνεται, λειτουργεί και «δικαιοδοτεί» το «*Oversight Board*», ως «Εποπτικό Συμβούλιο» του *Facebook*, συνιστούν νεοπαγείς παρεμβάσεις κανονιστικής ρύθμισης, και μάλιστα σε υπερεθνικό επίπεδο, οι οποίες πόρρω απέχουν από τον κλασικό Κανόνα Δικαίου- τόσο στο πλαίσιο του κατά περίπτωση εθνικού δικαίου όσο και στο πλαίσιο του Διεθνούς και του Ευρωπαϊκού Δικαίου- ως προς την καταγωγή τους, την ερμηνεία τους και την εφαρμογή τους. Συγκεκριμένα, αυτές οι νεοπαγείς μορφές κανονιστικής ρύθμισης ούτε *lato sensu* κρατική προέλευση έχουν -με την έννοια ότι δεν προέρχονται από οιασδήποτε μορφής κρατική παρέμβαση, η οποία ούτως ή άλλως ενυπάρχει, έστω και εμμέσως, ακόμη και στους κανόνες του Διεθνούς και του Ευρωπαϊκού Δικαίου, λόγω της αντίστοιχης ενεργού κρατικής

συμμετοχής στην *in concreto* νομοθετική παραγωγή -ούτε διαθέτουν, ακόμη και στο ελάχιστο, στοιχεία δημοκρατικής νομιμοποίησης.

1. Το «πρόδρομο» φαινόμενο της μη κρατικής «νομοπαραγωγικής» παρέμβασης στο πεδίο της Οικονομικής Παγκοσμιοποίησης.

Μορφές κανόνων ρυθμιστικής παρέμβασης, με τεράστια μάλιστα επιρροή διεθνώς, δίχως κρατική προέλευση και δίχως ίχνος δημοκρατικής νομιμοποίησης, έχουν προ πολλού εμφανισθεί στο πεδίο της δράσης ισχυρότατων φορέων της Οικονομικής Παγκοσμιοποίησης, κυρίως δε στο πεδίο δράσης των Αγορών και των Οίκων Αξιολόγησης. Σε αυτό έχει συμβάλει, καθοριστικώς, η καταφανής αδυναμία -ή και μεγάλη καθυστέρηση- των εθνικών νομοθεσιών, κατ' εξοχήν δε του Διεθνούς και του Ευρωπαϊκού Δικαίου, να διαμορφώσουν κατάλληλους και αποτελεσματικούς, με την έννοια των πλήρων *leges perfectae*, κανόνες δικαίου οριοθέτησης της δράσης των πολύμορφων φορέων της Οικονομικής Παγκοσμιοποίησης, κυρίως στον τομέα των διεθνοποιημένων χρηματοπιστωτικών συναλλαγών. Ειδικότερα:

α) Οι εκάστοτε στρεβλώσεις, σε σχέση με το κλασικό οικονομικό καπιταλιστικό σύστημα, του παγκοσμιοποιημένου Οικονομικού Συστήματος επιβαρύνουν δραματικά την ομαλή πορεία του κοινωνικοοικονομικού γίγνεσθαι. Ιδίως μέσ' από την πρόκληση των συνεχών «*ανατροπών*» του οι οποίες, λόγω της φύσης τους, καθίστανται και απρόβλεπτες και, συνακόλουθα, δυσχερώς αναστρέψιμες. Τις «*ανατροπές*» αυτές υποδαυλίζουν, πάντοτε στο γενικότερο πλαίσιο της δυσλειτουργίας του καπιταλιστικού οικονομικού συστήματος, πρωτίστως οι εξής δύο παράγοντες:

α1) Πρώτον, η μορφή που έχει πάρει η εν γένει παγκοσμιοποίηση των οικονομικών σχέσεων και συναλλαγών. Μια παγκοσμιοποίηση με άκρως «*επιθετικά*» στοιχεία, υπό την έννοια της διάθεσης των μέσων, δια των οποίων

εξελίσσεται, αποκλειστικώς στην εξυπηρέτηση των σκοπιμοτήτων των Αγορών, συχνά μάλιστα σ' εμφανή αντίθεση προς τις ανάγκες των επιμέρους Εθνικών Οικονομιών. Και μια παγκοσμιοποίηση η οποία, υπό τα δεδομένα αυτά, δρα παντελώς ανεξέλεγκτη, μη υπακούοντας πλέον σε συγκεκριμένους ορθολογικούς οικονομικούς και νομικούς κανόνες. Είτε διότι οι κανόνες αυτοί δεν υφίστανται. Είτε -ακόμη χειρότερα- διότι οι ισχύοντες, έστω και ελλιπείς, κανόνες παραβιάζονται ανοιχτά και συστηματικά από τους παράγοντες των Αγορών, μ' «*αιχμή του δόρατος*» τους παράγοντες του παγκόσμιου χρηματοπιστωτικού συστήματος.

α2) Δεύτερον, οι σύγχρονες χρηματοπιστωτικές μέθοδοι που χρησιμοποιούνται μέσα στον ορυμαγδό της οικονομικής παγκοσμιοποίησης. Μέθοδοι, οι οποίες αντιτίθενται ευθέως στις παραδοσιακές αρχές της συναλλακτικής και της τραπεζικής πίστης και, στον βωμό του εύκολου κέρδους, οδηγούν στην ανάληψη κάθε είδους αντίστοιχου χρηματοπιστωτικού ρίσκου. Μ' ευθύ αποτέλεσμα να ωθούν σε ταχείας εξέλιξης στρεβλωτικές τάσεις το παραδοσιακό οικονομικό -και, επέκεινα, κοινωνικό- σύστημα. Και, άρα, σε αδυναμία επαρκούς τιθάσευσης των εξελίξεων αυτών, ιδίως μέσω κανονιστικών ρυθμίσεων μ' επαρκή θεσμική και δημοκρατική νομιμοποίηση.

β) Υπό τα δεδομένα αυτά -και σε αυτό συνίσταται η κορύφωση του κινδύνου, ως προς την ίδια την υπόσταση του δημοκρατικώς νομιμοποιούμενου Κανόνα Δικαίου- η κανονιστική ανεπάρκεια του Κανόνα Δικαίου αποτελεί εύσχημο και ευλογοφανές επιχείρημα στην «*φαρέτρα*» των υπερμάχων -κυρίως υποστηρικτών ακραίων νεοφιλελεύθερων αντιλήψεων, εντελώς ξένων προς τον γνήσιο φιλελευθερισμό- της «*κανονιστικής απορρύθμισης*» και της αντίστοιχης «*φιλελευθεροποίησης*» της

κρατικής νομοθετικής παραγωγής, υπό την ευρεία του όρου έννοια. Και τούτο υπό την ακόλουθη «συλλογιστική»: Αφού ο Κανόνας Δικαίου κρατικής προέλευσης και αντίστοιχης δημοκρατικής νομιμοποίησης δεν είναι σε θέση να πλαισιώσει κανονιστικώς το κοινωνικό και οικονομικό γίγνεσθαι, που συνιστά την υποδομή του, η χρησιμότητά του έχει θεσμικώς και ιστορικώς απομειωθεί. Άρα «ιδού πεδίου δόξης λαμπρόν» για «απορρύθμιση». Δηλαδή για μια τακτική ποδηγέτησης των κοινωνικοοικονομικών σχέσεων, η οποία προπαγανδίζει υπέρ της «απελευθέρωσης» του κοινωνικού και οικονομικού γίγνεσθαι από τα «δεσμά» του Κανόνα Δικαίου, υπό την κλασική-παραδοσιακή του εκδοχή. Πλην όμως επειδή η άποψη αυτή δεν αρνείται, φυσικά, την ανάγκη ρύθμισής του, την «εμπιστεύεται» στην αναδυόμενη κανονιστική κυριαρχία κανόνων, που εκπορεύονται από τους εκπροσώπους -και τις συνακόλουθες αντιλήψεις τους- ενός στρεβλού οικονομικού συστήματος και της κυρίαρχης, προς το παρόν, χρηματοπιστωτικής συνιστώσας του.

2. Η αναδυόμενη ρυθμιστική παρέμβαση της Κοινωνίας των Πολιτών στο πεδίο των Μέσων Κοινωνικής Δικτύωσης: «*Quis custodiet ipsos custodes?*»

Σε αντίθεση προς τους, κατά τα προαναφερόμενα, κανόνες ρυθμιστικής παρέμβασης ιδίως στον τομέα των χρηματοπιστωτικών συναλλαγών, οι οποίοι παράγονται από φορείς της Οικονομικής Παγκοσμιοποίησης με βάση την «στρατηγική» της λεγόμενης «απορρύθμισης», οι νεοπαγείς κανόνες ρυθμιστικής παρέμβασης στο πεδίο των μεγάλων «πλατφορμών» Μέσων Κοινωνικής Δικτύωσης -με πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα εκείνο της οργάνωσης και λειτουργίας του «*Oversight Board*» του *Facebook*- αναδύονται, κατά κάποιο τρόπο, μέσ' από πρωτοβουλία συγκεκριμένων φορέων της Κοινωνίας των Πολιτών. Φορέων, οι οποίοι οργανώνονται και δραστηριοποιούνται με εντελώς

διαφορετικά κίνητρα και εξίσου εντελώς διαφορετικές μεθόδους, σε σχέση με τις ως τώρα γνωστές και γενικώς αποδεκτές μεθόδους δραστηριοποίησης της Κοινωνίας των Πολιτών διεθνώς, ιδίως σε ό,τι αφορά την υπεράσπιση θεμελιωδών δικαιωμάτων είτε έναντι της Πολιτικής Κοινωνίας είτε έναντι τρίτων, φυσικών ή νομικών προσώπων. Έτσι παρατηρείται, πλέον, το φαινόμενο μιας μορφής «αντιπαράθεσης», ως προς την παραγωγή *lato sensu* κανόνων ρύθμισης κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας, μεταξύ Πολιτικής Κοινωνίας και Κοινωνίας των Πολιτών.

α) Το παράδειγμα του «*Oversight Board*» του *Facebook* καταδεικνύει ότι κανόνες ρύθμισης της άσκησης ακόμη και θεμελιωδών δικαιωμάτων, όπως είναι το δικαίωμα Ελευθερίας της Έκφρασης, μ' ευρύτατο πεδίο εφαρμογής παγκοσμίων διαστάσεων, μπορούν να δημιουργούνται όχι μόνο μέσω των διαύλων θέσπισης κανονιστικών διατάξεων της Πολιτικής Κοινωνίας, από την οποία κατάγονται αντίστοιχοι κανόνες π.χ. του Διεθνούς και του Ευρωπαϊκού Δικαίου. Αλλά, εφεξής, και μέσω εκπροσώπων της Κοινωνίας των Πολιτών, μ' εξειδικευμένες γνώσεις στο *in concreto* προς ρύθμιση αντικείμενο.

α1) Υπ' αυτές τις συνθήκες περνάμε πλέον σε μια νέα περίοδο παραγωγής κανόνων ρυθμιστικής παρέμβασης στο κοινωνικοοικονομικό γίγνεσθαι, όπου το «*κανονιστικό εποικοδόμημα*» δεν εκπορεύεται αποκλειστικώς και μόνον από την Πολιτική Κοινωνία, παραδοσιακώς αποκλειστικώς αρμόδια για την θέσπιση των κανόνων του εθνικού, Διεθνούς καθώς και του Ευρωπαϊκού Δικαίου, αλλά και από εκπροσώπους, τεχνοκρατικώς εξειδικευμένους, της Κοινωνίας των Πολιτών. Και επειδή τα προς ρύθμιση από αυτούς θέματα ανάγονται στο πεδίο των «*κλασικών*», συνταγματικώς κατοχυρωμένων, δικαιωμάτων σε κάθε εθνική έννομη τάξη θα μπορούσαμε να πούμε, με κάποια «*ελευθεριότητα*» ως προς την ακρίβεια της νομικής έκφρασης,

ότι στο μέλλον θα βιώνουμε την «*συνύπαρξη*» -ενδεχομένως όμως και την «*αντιπαράθεση*»- των αντίστοιχων «*συνταγματισμών*» της Πολιτικής Κοινωνίας και της Κοινωνίας των Πολιτών.

α2) Κατά τούτο, ο καινοφανής «*συνταγματισμός*» της Πολιτικής Κοινωνίας θα μπορούσε να θεωρηθεί από ευπρόσδεκτος έως και ελπιδοφόρος, αν αναλογισθούμε ότι έρχεται, τουλάχιστον σε ορισμένες περιπτώσεις, να καλύψει ορατά κενά επαρκών θεσμικών εγγυήσεων για την άσκηση σημαντικών θεμελιωδών δικαιωμάτων, όπως το προαναφερόμενο δικαίωμα Ελευθερίας της Έκφρασης -και τα, επίσης προαναφερόμενα, στενώς συνδεδεμένα με αυτό λοιπά δικαιώματα- σε διεθνή μάλιστα κλίμακα. Όμως, και όπως είναι ευνόητο, ιδιαίτερο σκεπτικισμό, με ανάλογες εύλογες ανησυχίες, δημιουργεί εν προκειμένω το ότι οι κανόνες ρυθμιστικής παρέμβασης, οι οποίοι συγκροτούν τον κατά τ' ανωτέρω «*συνταγματισμό*» της Κοινωνίας των Πολιτών, στερούνται οιασδήποτε δημοκρατικής αναφοράς και, άρα, νομιμοποίησης. Μιας νομιμοποίησης η οποία συνιστά εμβληματική εγγύηση για όλους τους αντίστοιχους κανόνες της Πολιτικής Κοινωνίας, δοθέντος ότι ανταποκρίνονται πλήρως στην φύση της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας, ως διαδικασίας εγγύησης της Ελευθερίας εν γένει. Περαιτέρω, πρόσθετο σκεπτικισμό και ανάλογες εύλογες ανησυχίες δημιουργεί και η προοπτική -που δεν μπορεί, κάθε άλλο, ν' αποκλεισθεί εκ προοιμίου- σταδιακής συρρίκνωσης και περιθωριοποίησης του προμνημονευόμενου «*συνταγματισμού*» της Πολιτικής Κοινωνίας από την ραγδαία εξάπλωση ενός «*συνταγματισμού*» της Κοινωνίας των Πολιτών, ο οποίος εύκολα είναι δυνατό να εξαπλωθεί πολύ πέρ' από τα σημερινά όρια της ρύθμισης της λειτουργίας και της δραστηριοποίησης Μέσων Κοινωνικής Δικτύωσης, όπως π.χ. το *Facebook*. Άλλωστε, με αυτή την

τάση μια ενδεχόμενη περιθωριοποίηση του «*συνταγματισμού*» της Πολιτικής Κοινωνίας θα «*συναυτήσεν*», αργά ή γρήγορα, το φαινόμενο της «*απορρύθμισης*» στον χώρο της Οικονομικής Παγκοσμιοποίησης -για το οποίο έγινε λόγος προηγουμένως- με όλες τις εντεύθεν, γεωμετρικώς πολλαπλασιαζόμενες, αρνητικές επιπτώσεις ως προς την Αντιπροσωπευτική Δημοκρατία, το Κράτος Δικαίου και το καθεστώς των εγγυήσεων άσκησης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.

β) Ένα άλλο, μείζον εκ φύσεως, ζήτημα ως προς τους κινδύνους που εκπορεύονται από τον προαναφερόμενο «*συνταγματισμό*» της Κοινωνίας των Πολιτών, εγείρεται αναφορικά με τον έλεγχο της δράσης ενδικοφανών μορφωμάτων όπως το «*Oversight Board*» του *Facebook*. Και το ζήτημα αυτό παραπέμπει στον περίφημο στίχο του λατίνου σατιρικού ποιητή Decimus -Junius Juvenalis -πιθανόν μεταξύ 55-127 μ.Χ.- στο έργο του «*Satires*» (VI, 347-348), «*εμπνευσμένο*» από ιδέες του διαλόγου μεταξύ Σωκράτη και Γλαύκωνος στην «*Πολιτεία*» (Βιβλίο III, XII, 403^B) του Πλάτωνος: «*Quis custodiet ipsos custodes?*». Με άλλες λέξεις, και σε κάπως ελεύθερη απόδοση, «*ποιος επιτηρεί αυτούς τους φύλακες*»;

β1) Για παράδειγμα, τίθεται το διπλό ζήτημα ποιος και πώς θα ελέγξει, εν τέλει, το «*Oversight Board*» του *Facebook*, τόσο ως προς τους ρυθμιστικούς κανόνες που υιοθετεί για τον έλεγχο της λειτουργίας και δραστηριοποίησης του εν λόγω Μέσου Κοινωνικής Δικτύωσης, όσο και ως προς τον τρόπο που τους εφαρμόζει. Διότι ναι μεν οι εξαιρετικά «*φιλόδοξοι*» εμπνευστές του το διαμόρφωσαν κατά το αμερικανικό πρότυπο ενός «*Ανωτάτου Δικαστηρίου*», πλην όμως είναι προφανές ότι πρόκειται για μια εντελώς αυθαίρετη «*προσομοίωση*», αφού το οιονεί «*δικαιοδοτικό*», κατά τα προλεχθέντα, αυτό όργανο ελέγχου του *Facebook* στερείται παντελώς στοιχειωδών

εγγυήσεων άσκησης πραγματικής δικαιοδοτικής λειτουργίας, ήτοι δικαιοδοτικής λειτουργίας ανταποκρινόμενης στις επίσης στοιχειώδεις απαιτήσεις της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας και του Κράτους Δικαίου. Υπό τα δεδομένα αυτά το να προσδώσει κανείς, μέσω της ονομασίας του, στο «*Oversight Board*» του *Facebook* γνήσια δικαιοδοτικά χαρακτηριστικά, παραπέμπει στην ρήση του Βενεδικτίνου μοναχού του 12^{ου} αιώνα, *Bernard de Cluny* -στο έργο του «*De contemptu Mundi*»- «*stat rosa pristina nomine, nomine nuda tenemus*». Δηλαδή, «*από το παλιό ρόδο μένει μόνο τ' όνομά του, μας απομένουν μόνο ονόματα, κενά περιεχομένου*».

β2) Το ως άνω ζήτημα και οι επιπτώσεις του στην άσκηση θεμελιωδών δικαιωμάτων, συνδεόμενων στενά με την αξία του Ανθρώπου και την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητάς του, αποκτούν τόσο μεγαλύτερες διαστάσεις για το μέλλον, όσο το «*Oversight Board*» του *Facebook* -και όσα άλλα παρεμφερή μορφώματα θα δημιουργηθούν ενδεχομένως- θα κληθεί να ελέγξει την λειτουργία και την δραστηριοποίηση ενός ήδη εξαιρετικά ισχυρού Μέσου Κοινωνικής Δικτύωσης στην «*ανατέλλουσα*» εποχή του κβαντικού υπολογιστή. Με ό,τι ο υπολογιστής αυτός συνεπάγεται -φυσικά με βάση τις σημερινές υποθέσεις, αφού οι δυνατότητές του δεν έχουν ακόμη αποκαλυφθεί, σε όλες τους τις διαστάσεις- για την εν γένει αναπαράσταση και την δόμηση δεδομένων, καθώς και για την κάθε είδους επεξεργασία τους. Και, όπως τονίστηκε αμέσως πιο πάνω, μπορεί τώρα να μην έχουμε πλήρη εικόνα των τεράστιων δυνατοτήτων του κβαντικού υπολογιστή και σε ό,τι αφορά την μετεξέλιξη των Μέσων Κοινωνικής Δικτύωσης. Αρκεί όμως για τον, *grosso modo* φυσικά, υπολογισμό των δυνατοτήτων τούτων η δεδομένη διαπίστωση, ότι απέναντι σ' έναν σημερινό υπολογιστή 500 bit -όπου bit είναι η στοιχειώδης μονάδα

πληροφορίας γι' αυτόν- θ' αντιστοιχεί ένας κβαντικός υπολογιστής 500 qubits- όπου qubit είναι η στοιχειώδης μονάδα πληροφορίας του εν λόγω υπολογιστή- του οποίου η υπολογιστική ισχύς είναι τόσο μεγάλη, ώστε στον αντίστοιχο προμνημονευόμενο κλασικό υπολογιστή θα χρειαζόταν ν' αποθηκευθούν 2^{500} τιμές!

Επίλογος

Από την ανάλυση που προηγήθηκε προκύπτει, μεταξύ άλλων, και το ότι μέσω της δημιουργίας του «*Oversight Board*», ως «*Εποπτικού Συμβουλίου*» με οιονεί «*δικαιοδοτικές*» αρμοδιότητες για την λειτουργία και δραστηριοποίηση της «*πλαιφόρας*» του *Facebook*, ως Μέσου Κοινωνικής Δικτύωσης, αναδύεται μιας μορφής «*συνταγματισμός*», προερχόμενος αυτή την φορά όχι από την Πολιτική Κοινωνία -όπως π.χ. ο «*συνταγματισμός*», αναφορικά με τα δικαιώματα του Ανθρώπου, σ' εθνικό επίπεδο και σε υπερεθνικό, με βάση ιδίως τους κανόνες του Διεθνούς και του Ευρωπαϊκού Δικαίου- αλλ' από την Κοινωνία των Πολιτών. Πρόκειται, σε γενικές βεβαίως γραμμές, για μια μορφή «*συνταγματισμού byrass*», ήτοι «*παρακαμπτήριου συνταγματισμού*», σε σχέση με τους κλασικούς κανόνες προστασίας των δικαιωμάτων του Ανθρώπου από τα επιμέρους Συντάγματα και, *extra muros*, από το *lato sensu* Διεθνές και το Ευρωπαϊκό Δίκαιο, για να μείνουμε στα δεδομένα της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας δυτικού τύπου.

A. Αυτός ο «*συνταγματισμός*», ο οποίος επειδή εκπορεύεται από την Κοινωνία των Πολιτών έχει χαρακτηριστεί, προσφάτως, ως «*κοινωνιακός συνταγματισμός*» -«*societal constitutionalism*»- μπορεί να γίνει αποδεκτός, στο πλαίσιο της σύγχρονης Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας και του Κράτους Δικαίου που εγγυώνται θεσμικώς τα Θεμελιώδη Δικαιώματα του Ανθρώπου σ' εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο, μόνον ως «*συμπληρωματικός*» του «*συνταγματισμού*» της Πολιτικής Κοινωνίας, κατά τα προλεχθέντα. Και μάλιστα «*συμπληρωματικός*» υπό διπλή έννοια, ως προς τα όργανα παρέμβασης

εντός του πεδίου του, όπως είναι το «*Oversight Board*» του *Facebook*: Ήτοι πρώτον, υπό την έννοια ότι δεν μπορεί, μέσω της ανεξέλεγκτης επέκτασής του, να καταστεί κανόνας -ιδίως σε συνδυασμό με τους αντίστοιχους, μη κρατικής προέλευσης, κανόνες των φορέων της Οικονομικής Παγκοσμιοποίησης, σύμφωνα με όσα προηγουμένως εκτέθηκαν- περιθωριοποιώντας, και' ουσία, το ως άνω θεσμικό πλαίσιο προστασίας των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, που διαμορφώνει εξελικτικώς η Πολιτική Κοινωνία. Και, δεύτερον, υπό την έννοια ότι οι ρυθμιστικές του παρεμβάσεις δεν είναι επιτρεπτό να έρχονται, αμέσως ή εμμέσως, σε σύγκρουση με τους κανόνες που οριοθετούν το προαναφερόμενο θεσμικό πλαίσιο προστασίας των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων του Ανθρώπου της Πολιτικής Κοινωνίας. Ακριβέστερα, αυτές οι ρυθμιστικές παρεμβάσεις είναι ανεκτές μόνον όταν λειτουργούν, σε σχέση με το ως άνω θεσμικό πλαίσιο, *secundum legem* ή, το πολύ, *praeter legem*, βεβαίως υπό τον απαράβατο όρο ότι τούτο δεν υποκρύπτει, αμέσως ή έστω και εμμέσως, πρακτικές *contra legem*.

B. Ακριβώς δε επειδή ο κατά τ' ανωτέρω «*συνταγματισμός*» της Κοινωνίας των Πολιτών μπορεί να γίνει δεκτός μόνον ως «*συμπληρωματικός*», και δη υπό την προαναφερόμενη διπλή έννοια, τα κάθε είδους όργανα παραγωγής και εφαρμογής των αντίστοιχων ρυθμιστικών παρεμβάσεων πρέπει να τελούν υπό τον πλήρη έλεγχο των κατά περίπτωση αρμόδιων δικαιοδοτικών οργάνων, σ' εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο, ως προς το αν και κατά πόσον η όλη «*δικαιοδοτική*» δράση τους είναι σύμφωνη με τους ισχύοντες κανόνες, κατά περίπτωση, είτε του οικείου εθνικού δικαίου είτε του Διεθνούς και του Ευρωπαϊκού Δικαίου. Κάνοντας αναγωγή στα δεδομένα του *Facebook*, όπως εκτέθηκαν αναλυτικώς αναφορικά με την σύγχρονη ιδιομορφία του ως Μέσου Κοινωνικής Δικτύωσης, το «*Oversight Board*», στο μέτρο που λειτουργεί με την μορφή «*Εποπτικού Συμβουλίου*» του *Facebook*, ασκώντας ενός είδους «*δικαιοδοτική*» αρμοδιότητα, δραστηριοποιείται ανεκτώς μόνον όταν οι αποφάσεις

του -και κατά τους κανόνες, τους οποίους χρησιμοποιεί στην μείζονα πρόταση των συλλογισμών του και κατά την ερμηνεία και εφαρμογή τους στην πράξη, δηλαδή όταν διαμορφώνει την ελάχιστο πρόταση κατά το συμπέρασμά του, για να εκδώσει τελικώς το πόρισμά του- υπόκεινται πλήρως στον έλεγχο των κατά περίπτωση αρμόδιων δικαιοδοτικών οργάνων της Πολιτικής Κοινωνίας, σ' εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο. Ήτοι των αρμόδιων δικαιοδοτικών οργάνων είτε του εθνικού δικαίου είτε του, *lato sensu*, Διεθνούς Δικαίου καθώς και του Ευρωπαϊκού Δικαίου.